

В.А. Ткаченко

дійсний член АЕН України,
м. Дніпропетровськ

ДЕ Ж ВИХІД?

Фінансова криза, що призвела до появи дефіциту бюджету, на наш погляд, це не виняткове явище, а концентрований вираз накопичення в українській економіці негативних процесів, зростання яких розпочалося ще наприкінці 70-х років ХХ століття і концентрувалося в грошовому обігу до 90-х років, породжуючи інфляцію і розбалансовуючи економічну систему держави, взагалі. Логічним завершенням цих процесів могли стати тільки глобальні зміни, як то:

- необхідність і неминучість переходу української економіки до ринкових відносин;
- зміна форми власності і, у зв'язку з цим, економічної системи;
- реструктуризація народногосподарського комплексу і на її основі усунення базисних деформацій в економіці;
- створення нової банківської системи та банківських відносин.

Звичайно, похідними цих змін мають стати цілий ряд проблемних питань, усунення яких дозволило б створити умови розбудови вельми ефективної соціально-орієнтованої української економіки. Бо ж розвиток започаткованих реформ в Україні може успішно відбуватися лише в умовах макро — та мікроекономічної стабілізації та економічного зростання. Чого, на жаль, ось вже 18 років досягти ми неспроможні.

Справа в тому, що ця проблема Кабінетом міністрів спрощується до розмірів бюджетного дефіциту. При цьому зовсім відкидаються статистичні дані щодо інфляції, стану неплатежів в народногосподарському комплексі, фінансового стану підприємств різних форм власності, щодо жебрацького стану бюджетної сфери та катастрофічного падіння життєвого рівня більшої частини українських людей.

Сьогодні вже нікому не секрет, що інфляція в Україні являла і являє собою не що інше, як сполуку інфляції попиту і інфляції витрат, що в значній мірі ускладнює відтворення антиінфляційної політики. Тож, перш ніж зупинити інфляцію, слід відтворити порушену пропорцію між грошовою масою і масою товарів та послуг, тобто створити внутрішні ринкові відносини в усіх складових ринку. Це не просте завдання, тому що в останні роки 80-х в результаті надмірної концентрації виробництва, а також ігнорування сукупністю умов щодо розбудови нових підприємств, загострились проблеми економіки, а також зайнятості працездатного населення в цілому ряді регіонів.

Це твердження має аксіоматичний характер, але реалізувати його надзвичайно складно. І перш за все через те, що в умовах занепаду промислового виробництва та сільського господарства зростання товарної маси

практично неможливе. Сьогодні ця маса продовжує стискатися до незрівняльної щільності, не дивлячись на постійно зростаючий імпорт комерційними структурами споживчих товарів. Все це призводить до того, що на перший план виходить необхідність регулювання саме накопиченням товарної, а не грошової маси.

Відомо, що в основі проблем макроекономічної стабілізації знаходяться два основних моменти: по-перше, слід було приборкати інфляцію, а по-друге, зупинити падіння виробництва і розпочати його відновлення. Ці два моменти надзвичайно пов'язані між собою, бо ж приборкання інфляції є найнеобхіднішою передумовою для відчутних інвестицій, а інвестиції, в свою чергу, є найважливішою умовою для зупинки падіння виробництва і початку його відновлення. Разом обидві ці складові і являють собою основні засади, на яких можливий вихід із кризового стану.

Слід додати, що найважливішим фактором, який обумовлює інфляцію попиту, є дефіцит державного бюджету, що, в свою чергу, обумовлюється кредитно-грошовою емісією. Поряд з дефіцитом державного бюджету слід було б поставити і факт цінової політики, а також катастрофічне падіння реальних доходів населення, що і обумовлює, загалом, інфляцію попиту.

Другим характерним фактором сучасної кризи є інфляція витрат, що обумовлюється зворотною залежністю між зростанням грошової маси і зростанням цін. Але в той же час зростання грошової маси є наслідком зростання цін. Тож спроби підприємств завищувати ціни з метою покриття витрат та підвищення своїх доходів, та ще й в умовах технологічної відсталості виробництва, що породжує надмірні матеріальні й енергетичні витрати, ні до чого іншого, як до інфляції витрат, призвести і не могло.

Таким чином, навіть при зростаючій грошовій емісії виникла нестача оборотних фондів підприємств, що зумовило виникнення заборгованості і з постачальниками (криза неплатежів), і по заробітній платі. Це все і зумовило виникнення типової інфляційної спіралі: зростання цін веде до зростання витрат, у тому числі і по заробітній платі, що потребує збільшення грошової маси, а це, в свою чергу, веде до нового зростання цін. Коло замкнулося і порвати його є можливість лише «по живому». Все це призвело до того, що, не дивлячись на деякі позитивні зрушення останнім часом, інерцію економічного занепаду зупинити немає можливості. Ситуація в державі, особливо в економіці, залишається надто складною і напруженою. Де ж вихід?

На наш погляд, вихід — у реструктуризації економіки. Але, на жаль, структура економіки України, що склалася в останні п'ять років, є такою, що веде до

надмірно збільшених, навіть більше, ніж великих, природних (матеріальних), енергетичних і людських витрат. І, в той же час, все це не задовольняє потреби економіки в достатніх інвестиційних ресурсах, а населення — в товарах і послугах споживчого значення [1].

Сьогодні майже визначено, що Україна потерпає від серйозних структурних проблем. Майже неможливо знайти сектор економіки, який би при достатній увазі до нього зміг би витягнути всю економіку з рецесії. Державний сектор є недостатньо регульованим, а сектор підприємництва й бізнесу — надмірно регульованим. Але розвиток підприємництва, малого й середнього бізнесу знаходиться на такому рівні, що не може позитивно впливати на економіку. Навпаки, він стримує динамічний розвиток економіки. В той же час державний сектор не може накопичити якихось дивідендів для власника і тим самим теж стримує його розвиток [2].

Приватизований сектор перебуває в руках «слабких» власників та інсайдерів, або в руках «діловарів» від тіньової економіки. Вкрай незначні зовнішні контакти, що теж не може стимулювати економіку. А існуюча система пільг, оподаткування та регулятивних норм має тенденцію до підтримки збиткових підприємств і покарання рентабельних. Праця надмірно оподаткована. Що ж стосується сільського господарства, то політика, що проводилася в цій галузі, є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор: за допомогою все тієї ж цінової політики уряд позбавляє фермерів та колективні господарства доходів і водночас надає субсидії для допомоги цьому секторові, які до суб'єктів господарювання не доходять і ніколи вже до бюджету держави не повертаються. І, як наслідок, ресурсоємність суспільного виробництва така, що більшість видів продукції, що виробляється, неконкурентоспроможні ні на внутрішньому, ні на зовнішньому ринку.

Необхідно відмітити, що феєрична зупинка спаду виробництва — то є не результат продуманої економічної політики, а, скоріше, наслідок інтелектуальної адаптації суб'єктів господарювання до нових умов, створення ними нового виду «стратегії виживання». Та й як інакше, коли криза неплатежів, яка паралізує всю систему грошового обігу, не зменшується, а зростає. Це явище не тільки не дає можливості зростання виробництва, воно дестабілізує виробництво, нарощує неплатежі по заробітній платі. Більше того, дає всі підстави для владних структур щодо застосування до виробників не тільки штрафних санкцій, а й заходів, що сприяють розоренню рентабельних виробництв.

Отже, навіть на основі викладеного матеріалу є можливість зробити висновки, що ось уже на протязі десятиліття економічні і соціальні аспекти процесів, що відбуваються, якщо їх розглядати в сукупності взаємозв'язків і взаємообумовленості, не вносять принципових змін і не дають можливостей оцінки рівня економічної реформи. Випадково вибрана стратегія реформування і надзвичайно висока ціна її соціальної складової стають все більше очевидними.

Сьогоднішня ж стратегія побудови принципово нової системи господарювання, реалізації нової соціальної політики вимагає радикальних економічних реформ як у системі господарювання, так і в свідомості людей. Вона повинна була враховувати як позитивні результа-

ти, що з'являються під час вивільнення продуктивних сил нашого суспільства, так і існуючі обмеження, які, в першу чергу, обумовлені складнощами перехідного періоду від однієї формації суспільства до іншої. Це стоїть у сфері приватизаційних процесів з їх наслідками, які неможливо прогнозувати, і кредитно-бюджетної та податкової систем, і соціальної системи в цілому, яка докорінно змінює спосіб життя.

Тож масштаби успіху реформ на основі ринкових відносин значною мірою залежать від ступеня участі в них владних структур і кількості населення того чи іншого регіону. Не треба боятися державного регулювання ринкових відносин, головне, щоб держава не регулювала ринкові засади, а із збільшенням громадян, що будують свою діяльність на основі ринкових відносин, обсяг сфери державного впливу на економіку в цілому значно понижується, при цьому роль держави в економічному житті суспільства за коефіцієнтами значущості зростає.

Немає сумніву, що:

— Необхідна зміна пріоритетів економічного зростання, посилення їх соціальної орієнтації, тобто необхідний визначальний структурний маневр, що дозволяв би усунення визначених деформацій економічної системи, розробку системи національних важелів зростання та введення в практику господарської діяльності соціальних індикаторів, визначення їх зростання.

Розробка та включення до механізму регулювання процесів економічної реформи показників (критеріїв) соціальних індикаторів, тобто граничних значень щодо показників зайнятості населення і рівня безробіття, прожиткового рівня заробітної плати і можливості індивідуального накопичення капіталу, диференціації доходів населення, визначення податкового потенціалу і таке інше в своїй основі повинні мати такі чинники, як повага до держави і влади, визнання поваги до державних механізмів регулювання економічних процесів, повага до партнера і моральна відповідальність за свої дії тощо.

Ось чому чи не найголовнішим сьогодні стає питання ефективної взаємокоординованої співпраці в трьох секторах: у владних структурах, у бізнесі та підприємстві та в державних і регіональних інституціях щодо об'єднання зусиль для економічного відродження як окремих регіонів, економічних зон, так і економіки держави в цілому. Звичайно, питання щодо вибору форм такої взаємодії має вирішуватись в кожному регіоні, в залежності від історичного минулого, традицій, що розвивалися тільки в цьому регіоні, культури, інтелектуального потенціалу. Треба пам'ятати, що зміна економічних умов, перехід до ринкових відносин потребує радикального переосмислення і змісту, і методів такої взаємодії. Мова повинна йти про концептуально нові підходи, у дії яких відчувалася б відсутність централізованої влади, дотримувались би умови рівноправності, приділялась би увага, перш за все, тим організаційним і інформаційним технологіям, які швидко розвиваються та набирають силу, створювались би умови для зростання ринкової кон'юнктури, конкуренції серед товаровиробників.

Найважливішим завданням такої взаємодії є забезпечення рівних можливостей для всіх економічних, господарських чи владних суб'єктів.

— Необхідна теоретична база зміни національної формації нашої держави, що відповідала б специфічним

умовам національного менталітету, рівню загальнодержавного інтелектуального потенціалу, духовності.

Визначити граничні умови стабілізації виробничого сектору і, в цілому, економіки, розкрити систему функціонування народногосподарського комплексу із суб'єктів різних форм власності, призначення і підпорядкування.

Створити систему підтримки вітчизняних виробників, незалежно від форми їх власності, стимулювання їх діяльності і, в першу чергу, інвестиційної активності та стабілізації випуску конкурентоспроможної продукції.

Визначити статус державних підприємств та провести ліцензування їх як виробників, створити умови і механізм управління в умовах ринкових відносин.

— Одним із пріоритетних напрямків розвитку економіки як регіонів, так і України в цілому є реструктуризація промислових підприємств, яка може дати змогу підвищити їх інвестиційну та кредитну привабливість. Приємно відзначити, що світовим банком було вибрано три області України, на підприємствах яких мусили впроваджуватися проекти з низькозатратної реструктуризації. Головна їх мета — дати друге економічне дихання підприємствам, які тривалий час не працюють. Але що таке для України три області — їх у нас 26, — або що таке якість 100 підприємств — їх у нас було близько 4000!?

— Політика в галузі сільського господарства є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор. Україна тільки-тільки стала експортувати зерно, соняшник і цукор, а уряд за допомогою цінової політики позбавляє агропідприємства та фермерів доходів від реалізації своєї продукції, а натомість надає субсидії для допомоги цьому сектору. Внаслідок такої політики фермери навчаються не тому, як перетворити своє господарство на більш продуктивне, а тому, як показати його неприбутковим і неефективним.

Якщо заглиблюватись і далі в подібному аналізі, то прийдемо до одного природного запитання: що призвело до такого стану? Або що стало головною причиною чи причинами такого явища? Відповідь ми отримуємо тільки одну, якщо ми будемо дійсно її бажати, а не шукати факти для свого виправдання, — вона полягає в якості економічної політики!

— Необхідне переусвідомлення ролі податкового інструментарію регулювання економічних процесів і господарської діяльності суб'єктів підприємництва, визначивши, що стабілізація бюджету держави та фінансового стану підприємств, незалежно від форми власності, можлива лише на засадах оптимальної податкової політики, яка має ґрунтуватись на податковому потенціалі і стимулювати, а не пригнічувати виробника.

— Необхідне державне регулювання вартості робочої сили з тим, щоб запобігти її фізичному занепаду, недієздатності не тільки до розширеного, а навіть і до простого самовідтворення.

Особливо сьогодні фахівців хвилює тенденція фізичної деградації найбільш кваліфікованої частини трудових ресурсів. Причому, і в перспективі фахівці, що пов'язані з науково-технічним прогресом, не мають можливостей запобігти цьому явищу, бо їх заробітна плата і, в цілому, доходи не дозволяють.

Розглядаючи в цілому визначені напрямки економічного зростання, можна зробити висновки щодо структури факторів його забезпечення:

— в напрямку стримування інфляції: заходи щодо обмеження кредитної і грошової емісії, регулювання витрат бюджету, стимулювання внутрішніх надходжень в бюджет, стабілізації торговельного балансу і валютного курсу;

— в напрямку стимулювання виробництва: заходи щодо його структурної перебудови, енергозабезпечення, інституціональних змін, забезпечення фінансової стабільності, механізму оптимального регулювання; цільова санація підприємств і впровадження механізму банкрутства; державне регулювання інвестиційного забезпечення пріоритетних напрямків розвитку; впровадження системи продаж надмірних майнових активів;

— в напрямку зміцнення фінансового стану підприємств: реформування системи оподаткування, зменшення невиробничих витрат за рахунок розвитку соціального партнерства; розробка механізму державного регулювання амортизаційними відрахуваннями та механізму індексації вартості основних фондів; стимулювання інвестиційної привабливості підприємств; зміцнення системи банківського нагляду і регулювання;

— в напрямку обмеження кредитної і грошової емісії: заходи щодо регулювання грошової маси згідно з динамікою ВВП, котирування НБУ ставки рефінансування, аукціонного розподілу кредитів, забезпечення автономії НБУ, повернення наявних коштів в сферу обігу, встановлення кредитних обмежень для банків і стабілізація резервних вимог, обмеження кредитів Уряду та їх відміну недержавному сектору;

— в напрямку зміни форми виробничих відносин: соціальна спрямованість економіки; чітке визначення цільової настанови підприємницької діяльності, виходячи з умов, що складаються у світовій економіці; детальна розробка змісту підприємницьких відносин, пов'язаних з характеристикою форм власності, інституціонального забезпечення економічної конкуренції, соціально-відповідальної поведінки і дій щодо досягнення прибутку; визначення особливостей і оптимальних форм підприємницької діяльності на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Модифікація цільової настанови вищезазначених факторів в умовах соціальної орієнтації економіки, вирішення проблеми соціального управління в результаті буде визначати рух сучасного виробництва по шляху відтворення капіталу.

Той, хто бажає займатися формуванням економічної політики перехідного періоду, має поставити перед собою, на наш погляд, наступні запитання і дати на них чітку відповідь. По-перше, якою є цільова модель економічної системи, яку він прагне запровадити шляхом реформ? Нагадуємо, що реформи — це перехід від однієї моделі до іншої, від однієї системи до іншої, від однієї формації суспільства до іншої. Друге запитання: як перейти від однієї моделі, неефективної економічної системи чи складної економічної ситуації, до значно кращої цільової моделі економіки? Більшість дискусій довкола перехідного періоду та непорозумінь пов'язані саме з процесами переходу економіки до іншої моделі, а не із самою моделлю. Третє просте запитання: який головний критерій або очікувана ціль функціонування економіки або нової моделі економічної системи? По-четверте, зважаючи на успадковані економічні умови, визначити

принципи та запровадити таку економічну систему, яка з усіх можливих економічних систем може на протязі визначеного періоду розвинути максимальні темпи зростання або економічного розвитку.

Перехід на тривалу перспективу є обов'язковим і єдиним засобом підвищення життєвого рівня. Отже, це і є критерій вибору. І якщо є вибір, то слід використовувати всі доступні і притаманні знання для того, щоб серед можливих систем вибрати таку, яка найбільше відповідає даному критерію.

Основні з них — це тривала макроекономічна стабільність, або уникання нестабільності; достатні масштаби економічної свободи в умовах належно врегульованої правової системи, або створення однаково рівнозначних умов свободи господарювання; приватна власність, і не стільки на основні фонди, скільки на право володіння та розпорядження результатами своєї праці; оподаткування на основі податкового потенціалу, у формі як співвідношення оподаткування до ВВП, так і податкової системи, простої і ефективної, яка б стимулювала ефективне господарювання; найефективніші шляхи впровадження та регулювання економічних процесів нової моделі.

Чи достатньо цього? Найвагомішою причиною істотних розбіжностей в економічних показниках упродовж 10 років в Україні була різниця в якості економічної політики. То ж суть проблеми полягає в тому, що ефективна економічна політика потребує надійної політичної ситуації. А надійна політична ситуація потребує залучення кожного, в тому числі найосвіченіших членів суспільства та засобів масової інформації.

Обговорення шляхів переходу до ринкових відносин породило в нашому суспільстві небезпідставні побоювання щодо загострення різних соціальних аспектів: від безробіття до падіння виробництва і, як наслідок, зниження життєвого рівня населення. І все це розглядалося як основні важелі, що блокують процеси трансформації економічних відносин.

Звичайно, як ні в якій іншій галузі, соціально-економічні дослідження поставлених життєвими проблемами являють собою поле боротьби різних суспільних сил і наукових шкіл. Але, на наш погляд, як показують дослідження і практика останніх років, провідними течіями на сьогодні є диригування на основі кейнсіанства і неолібералізму, що включає в себе монетаризм, теорії «економіки пропозиції», школу «нових класиків». Боротьба цих течій визначає напрямки державних програм, програм Кабінетів Міністрів і, в цілому, економічної політики держави, що в значній мірі впливає на вибір економічної стратегії нових суспільних сил, які знаходяться при владі.

Якими б різними не були ідеї цих течій, загальним для них є визнання того, що трансформацію економіки України до ринкових відносин слід розглядати не як спонтанне явище, а як результат визначених закономірностей щодо досягнення рівноваги економічною системою. Щоправда в нинішніх дискусіях по проблемам української економіки основна увага концентрується на розбалансованості грошового обігу, диспропорціях на ринку товарів і послуг і таке інше. Але у затінку залишаються такі чинники, як визначений стан ринку праці, повноцінний внутрішній ринок, стан виробниц-

тва, система оподаткування, без яких рівноваги економічна система досягти не в змозі.

Відомо, що в теоретичних підходах останніх десятиліть ХХ століття домінували погляди, які допускали перехід до нової формації суспільства чисто еволюційним шляхом, через опосередкування накопичень кількісних факторів. Тому не дивно, що і перші роки незалежності нашої держави характеризуються виключно кількісними оцінками. І так само, як і в попередні роки, аналіз глибоких процесів, які їх визначають, відсовувався на другий план. Але ж і наука, і історична практика постійно доказують, що суспільно-економічна формація не може розглядатися як застигле явище, яке підлягає лише еволюційним кількісним змінам. В її середовищі проходять корінні зрушення, які і визначають перехід до якісно нового ступеню розвитку.

В політико-економічному плані поняття трансформації полягає не в самих темпах процесів, як таких, а в досягненні суспільством нового якісного зростання, як єдино можливої на сучасному етапі основи для надання динамічності оновленню і трансформації до якісно нової формації суспільства.

Теорія економічного зростання і трансформації в нові відносини, а також методологія їх аналізу не допускають відриву темпів від їх джерел і якості самих процесів. Ось чому, перш ніж розглядати роль інституціонального управління процесами трансформації до ринкових відносин, слід визначити, за рахунок яких факторів можливо досягнення зростання. При цьому слід враховувати, що темпи віддзеркалюють лише відносні показники економічного зростання, тоді як при оцінці якості такого зростання не можна не враховувати процеси нарощування вагомості кожного його відсотка, а також склад і структуру його наповнення, якість продукції, її технічні і споживчі властивості. Разом з тим, суттєве значення мають загальнодержавна структура господарського комплексу та склад і співвідношення між кінцевою і проміжною продукцією.

Отже, темпи зростання, процеси їх формування — явище зовсім не визначальне, як таке, воно є результатом взаємодії цілого ряду факторів і умов, які зрештою і визначають динаміку економічного зростання.

Слід також відмітити, що і на практиці, і теоретично сповільнення темпів економічного зростання в короткостроковому терміні допустимо, якщо в економічній системі відбувається структурне й інвестиційне перегрупування або ж відтворюється маневрування з метою майбутнього зростання. На жаль, в нашому випадку ні того, ні іншого не відбулося. До того ж практика показує, що навіть незначні зміни в економічному зростанні у бік падіння в довгостроковому інтервалі не тільки не можна допускати, але й треба пам'ятати, що це надзвичайно небезпечно. Бо ж такі дії відображають як послаблення економічної основи розширеного відновлення, так як падіння темпів із року в рік не можливо компенсувати за рахунок збільшення вагомості кожного його відсотка, що веде до абсолютного пониження приросту національного доходу.

Не будемо аналізувати всі фактори, які визначають темпи економічного зростання та наповнення національного доходу, тим більше, що за останні десять років база розвитку економіки в Україні не те що зменшувалася, а

летіла в прірву, мов камінь. Високі темпи зростання, як правило, базуються на збільшенні включення у виробництво усіх видів ресурсів: трудових і матеріальних, нових технологій і енергоресурсів, інвестицій, які наповнюють зростання капіталовкладень. Можливості кількісного нарощування екстенсивних факторів ми розгубили, як тільки вийшли на поріг нового життя, у той час, як нарощувати інтенсивні фактори ми не навчилися, бо не знали, «що це воно таке». Отож, згуба екстенсивних факторів розвитку ніяк не компенсувалась відповідним нарощуванням інтенсивних, бо їх у нашому арсеналі не було. Все це і зумовило падіння національного доходу.

На всіх етапах розвитку будь-якого суспільства є один, здавалося б більш техніко-економічний, фактор, який в самі різні періоди свого розвитку — від Кейнса і Маркса до наших днів — набував надзвичайно важливого ідейно-політичного значення, ставав предметом гострих дискусій і політичної боротьби. Це сутність масштабів раціонального господарювання. Далеко ходити не треба. Давайте, згадаємо, що саме вульгарне трактування відомої тези щодо перспектив великих виробництв стало підґрунтям тої аграрної політики Й. Сталіна, яка перетворила кооперування села із природного прогресивного процесу у велику трагедію народу. А сучасні дискусії наших політиків, депутатів Верховної Ради і чиновників Кабінету Міністрів? Хіба ж не ті? Доля міністерств чи кооператорів, перспективи колгоспів чи орендаторів, яких з чистією «легкої руки» називають фермерами, не знаючи змісту цього слова, відношення до приватної власності чи державних концернів, фінансово-промислових груп, тлумачення щодо неперспективних сіл чи галузей народногосподарського комплексу або ж політика відносно розмірів приватних господарств в містах і райцентрах — все це розглядається через призму уявлень кожного, вірніше, зацікавлених, щодо переваг великого чи малого виробництва.

Якщо згадати роздуми Маркса, що за рівних умов більш малі капітали побиваються більш великими, то, певно, можна доказати, що ця оцінка загальної тенденції не застаріла. Більше того, застереження щодо інших умов стало ще більш актуальним: в сучасному, ускладненому до обмежень, виробництві «інші умови» стають настільки різноплановими, що їх ні з чим порівнювати. В конкретних умовах можуть бути більш ефективними господарства самих непередбачуваних розмірів — від сімейного господарства до транскорпоративних об'єднань. Саме на цій підставі державі слід забезпечити вільну конкуренцію різних видів і форм господарських структур, незалежно від форми власності. Саме на цих економічних засадах загальна тенденція проторує собі шлях. Може, саме найбільші державні об'єднання стануть найефективнішими. Нічого в цьому дивного не буде, бо це вже є у найрозвиненіших державах світу.

Але сутність роздумів навіть не в цьому. Може, доцільніше сьогодні відповісти на запитання: а що ж воно таке це «крупне виробництво», «велике господарство»? В чому його зміст? Як розуміти це поняття?

Звичайно, це питання постало не сьогодні. За часів радянської влади ми не тільки звикли, а навіть і пристрастилися, як до опіуму, до великих цифрових ігор. Ми не мали іншої інформації, окрім середньої по однобоким або випадковим кількісним даним, які були надзви-

чайно далекими від сутності соціально-економічних процесів, що відбувалися навколо нас. То ж не дивно, що про розміри підприємства ми мали уявлення через кількість основних виробничих фондів або ж за кількістю працюючих на ньому, або ж за кількістю гектарів земель, що більше ускладнювало наше поняття, ніж щось роз'яснювало. А між тим, ще у XIX столітті наші селяни оцінку господарюванню давали не за кількістю гектарів землі, а за кількістю посівів, кількістю тварин, що вирощувалися на цих гектарах.

Історія пам'ятає, що головним показником ступеня розвитку капіталізму вважалися саме масштаби застосування найманої праці, а для оцінки розмірів господарств головною вважалася не займана площа землі чи інші кількісні показники, а обсяг продукції, яка виготовлялася, і розміри використаного капіталу. На меншій площі землі у селян використовувався більш крупний капітал, за рахунок чого отримувався більший обсяг продукції. То ж і сьогодні не існує іншого критерію ступеня інтенсифікації, ніж витрати на інвестування виробництва — державного, регіонального чи корпоративного значення. Використання цього критерію в реальному житті — це і є основний механізм державного регулювання трансформації нашого господарювання до ринкових відносин.

Саме в цьому найважливіша першопричина недостатніх темпів зростання економіки нашої держави. Тим більше, що вона поглиблюється складністю структури суспільного виробництва, що склалася за останнє десятиліття. А також інвестиційною політикою, яка все більше приходила у протиріччя з соціально-економічними цілями розвитку нашого суспільства, що, звичайно, негативно впливало як на розвиток самого виробництва, так і на його ефективність. Саме ці показники заважають трансформації нашої економіки до ринкових відносин.

Мабуть всім відомо, що в умовах, коли можливості економічного зростання на екстенсивній основі вичерпані, прискорення темпів можливе лишень на основі всебічної інтенсифікації самого виробництва. Звичайно, в деякій мірі на короткому терміні часу можливе тимчасове прискорення і на старій базі, за рахунок максимальної мобілізації організаційно-господарських чинників, поточних витрат. Але, на жаль, такі підходи сьогодні не в моді. Тим більше, що таке зростання, якщо його не підкріпити нарощуванням інтенсивних факторів, досить короткотермінове.

То ж на яких чинниках трансформації економічної системи слід зупинитися? Найважливішими складовими нового зростання можуть бути:

— по-перше, кардинальна переорієнтація в джерелах зростання суспільного виробництва на основі нарощування інвестування, з тим, щоб придати їм визначальну роль в збільшенні стійкості економічної системи; ми говоримо «суспільного виробництва», бо маємо на увазі, що народногосподарський комплекс держави складається з суб'єктів різної форми власності, але загалом вони несуть в собі, в основі своїй, більш суспільні ознаки, ніж приватні;

— по-друге, максимальну увагу слід приділити науково-технічному прогресу, його невичерпним можливостям перебудови структури виробництва на основі високих енерго-, ресурсозберігаючих технологій;

— по-третє, досягнення радикального перелому в технічній характеристиці, а також споживчих і економ-

ічних показниках продукції, що випускається, і які визначають якісно нове наповнення суспільного продукту і національного доходу;

— по-четверте, визначні зміни складу і відношень суспільного продукту і ефективних секторів економіки, за рахунок яких вся система економіки може прийти до зростання;

— по-п'яте, послідовна зростаюча орієнтація суспільного виробництва на реалізацію його найвищої мети шляхом гармонізації галузевої структури економіки;

— по-шосте, активізація людського фактору, його відновлювальної ролі, як найбільшого фактора і джерела економічного зростання;

— по-сьоме, використання загальнодержавного інтелектуального потенціалу і духовності народу;

— по-восьме, інституціональне управління економічною системою держави.

Звичайно, всі складові зростання, названі і невизначені, взаємопов'язані і взаємообумовлені — найбільшу ефективність принесуть лише при врахуванні цього.

Спадщина, яку отримала наша економіка на початку 90-х років, була надмірно індустріалізованою і однобічною, з недостатньо розвинутим фінансовим сектором, банківською системою, системою оподаткування, сектором послуг, комунальним сектором тощо.

Саме через це у перші десять років перехідного періоду потрібно було приділити більше уваги структурній перебудові народногосподарського комплексу в цілому, зменшуючи відносні розміри одних і збільшуючи розміри інших. Однак цього не відбулося.

Загалом вважається, що реструктуризація у короткостроковому періоді може призвести до істотного підвищення рівня безробіття, однак у середньостроковій перспективі більшість звільнених робітників та службовців знаходять нову роботу, оскільки починає зростати економіка в цілому.

В Україні на протязі останніх років рівень безробіття майже не зростає, в той же час заробітна плата сплачується не повністю, а виплати з бюджету і пенсійного фонду настільки мізерні, що не піддаються розрахункам. Незважаючи на гіперінфляцію на початку 90-х років, рівень інфляції упродовж останніх років був досить низький, а валютний курс здебільшого був стабільний. Ця тенденція свідчить про відсутність саме структурної перебудови в економіці України.

Сьогодні багато спеціалістів з економіки, політиків, державних діячів, урядовців вважають, що Україна більше не має економіки перехідного періоду і вже завершила процес переходу до нового типу економіки. Може, це й так... Але чи може бути побудована нова економіка у суспільстві, яке однією ногою ще міцно стоїть у старій формації, а іншу тільки занесло, щоб зробити перший крок у нову? Хіба так занадто відрізняється економіка централізованого планування, яку ми отримали у спадщину, від економіки, яку ми маємо сьогодні і яку західні спеціалісти називають «олігархічним соціалізмом»? Олігархічний соціалізм — це не що інше, як віртуальна економіка, яка не має нічого спільного зі справжньою ринковою економікою і яка насичена більше елементами традиційного радянського соціалізму, що змішані з елементами ринку, а це все призводить до дисбалансу й відсутності зростання.

Хіба можна нинішні економічні умови, що склалися в Україні, з характерними заборгованостями, бартером та тінговою економікою, вважати новим типом економіки, не говорячи вже про ринкову економіку?

На жаль, ці сподівання й очікування без радикальної зміни курсу, структурної перебудови і зміни державної економічної політики можуть виявитися не те що перехідною фазою в наближенні до справжньої ринкової економіки, а реальним перманентним станом рівноваги низького рівня.

У багатьох країнах, що розвиваються, низький рівень інфляції та стабільний валютний курс є результатом дотримання урядом фіскальної дисципліни та низького рівня бюджетного дефіциту. В Україні це зовсім не означає, що фіскальна реформа успішно впроваджується. Навпаки, витратні зобов'язання уряду значно перевищували бюджетні надходження. А покриття дефіциту уряд дозволяє здійснювати за рахунок накопичення заборгованості, невиклат заробітної плати працівникам бюджетної сфери або не сплачуючи за комунальні послуги. Отож, нинішня макроекономічна стабільність ілюзорна і лише приховує глибинний фіскальний дисбаланс. Можна зробити висновок, що, незважаючи на вдаване позитивні показники, стабілізаційні процеси в економічній системі держави ще не розпочиналися.

Може здатися, що такий висновок дещо перебільшує дійсний стан. Але скажіть, будь ласка, хіба можна говорити про стабільність і кінець перехідного періоду в ситуації, коли загальна сума заборгованості в економіці значно перевищує обсяги ВВП?

Як підприємства різної форми власності, так і фізичні особи приховують свої доходи в неофіційному секторі, а відтак уникають дотримання регулятивних норм та податків. Продовжується подальше накопичення заборгованості та сум несплачених боргів за отримані матеріали, сировину та енергоносії. З часів, коли неофіційна економічна діяльність майже не існувала, неофіційний сектор в Україні став зростати і, згідно експертної оцінки, сьогодні він становить більше 50 % загального обсягу виробництва держави.

Виконавчий директор Проекту макроекономічної реформи Гарвардського інституту міжнародного розвитку Януш Ширмер на запитання головного редактора журналу «Економіст» Юрія Коваленка прямо відповідає: «Загалом, я не бачу жодного сектору, який міг би вивести Україну з кризи» [3].

І все ж... Упродовж останніх років в економічних показниках спостерігалися значні зміни. Виникає логічне запитання: чому? Які саме прямі та непрямі причини призвели до цих змін? Багато фахівців вважають, що основною причиною змін є різниця у якості економічної політики.

Щоб бути впевненими у своїх висновках, розглянемо деякі характерні риси економічної системи, яка може сприяти максимізації темпів стабільного економічного зростання. Вважають, що однією із характерних рис є тривала макроекономічна стабільність або запобігання стійкій нестабільності. Бо загалом відомо, що навіть систематична, а не стійка нестабільність, є достатньою умовою, аби вважати, що певна країна має низькі темпи економічного зростання.

Другою характерною рисою стабільного економічного зростання є достатні масштаби економічної свободи в умовах належно урегульованої правової системи.

Слід зазначити, що економічна свобода — це не тільки засіб запобігання появи тіньової економіки, це обов'язкова умова швидких темпів економічного зростання.

Третьою характерною рисою стабільного економічного зростання, яка теж тісно пов'язана з економічною свободою, є приватна власність. Сьогодні існує кілька концептуальних проблем і безліч особистих поглядів щодо даного поняття. Більшість із них визначає приватну власність як таку, що не передбачає достатніх масштабів економічної свободи. На наш погляд, слід розглядати два підходи щодо змісту приватної власності: на засоби виробництва і основні промислові фонди (один підхід) та на результати тої чи іншої діяльності (інший підхід). Загалом же, без приватної власності, скільки б ми не стимулювали свідомість людей, економіка не може бути стабільно конкурентоспроможною, ефективною і соціально спрямованою. Отже, приватна власність з достатнім рівнем економічної свободи є не найнеобхіднішою передумовою швидкого й стабільного економічного зростання, а соціальною умовою функціонування економічної системи, як такої.

Четвертою характерною рисою стабільного економічного зростання має бути високоефективна податкова система на основі прогнозування оподаткування у формі співвідношення оподаткування до ВВП. Відомо, що низький рівень співвідношення «податки/ВВП» і проста система оподаткування сприяють економічному зростанню, а високий рівень співвідношення «податки/ВВП» та складна система оподаткування не сприяють економічному зростанню.

П'ятою характерною рисою стабільного економічного зростання є правове середовище, оскільки в нечіткому правовому середовищі поширюється корупція та рекет на державному рівні, які можна охарактеризувати як згубний податок, оброк та нецільова рента.

Звичайно, цих п'яти умов для стабільного економічного зростання, а кожна з них — це самостійна теоретична проблема, не достатньо для комплексного прориву. Дуже важливе значення має перший етап після політичного прориву. Сьогодні ви вже не знайдете достатніх політичних сил, які б не погодилися з тим, що політичний прорив відбувся, адже в державі створено особливу атмосферу народної покори. Населення України більш відкрите для нововведень і тому легше сприйматиме структурні зміни. Створилася унікальна нагода для запровадження якомога більшої кількості структурних зрушень. І завдання полягає в тому, щоб якомога глибше провести структурні зрушення в економічній системі, бо пізніше скористатися цим буде набагато важче, а то й просто неможливо.

Література

1. Ткаченко В. А., Єфименко Т. І. Система факторів економічного зростання // Економіка: проблеми терії та практики. — Дніпропетровськ: ДНУ, 1999. — Вип. 201. — С. 37–45.
2. Ткаченко В. А. В пошуках нової парадигми відношень суспільного розвитку // Вісник економічної науки України. — Донецьк, 2007. — № 1. — С. 159–164.
3. Сайт НБУ: www.bank.gov.ua.